Andrzej Wałkówski

"Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych na przykładzie Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła", Roman Majka, Warszawa 2008 : [recenzja]

Echa Przeszłości 10, 520-525

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Roman Majka, *Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych na przykładzie Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2008, ss. 197.

Zakon michalitów, powstały u schyłku XIX w. z inicjatywy ks. Bronisława Markiewicza, a zatwierdzony w 1921 i 1966 r., należy do zgromadzeń zasłużonych. Sam ks. Bronisław Markiewicz to postać nietuzinkowa, która zapisała się nie tylko w historii Polski, ale i w dziejach powszechnych wychowania oraz edukacji. On to w Miejscu Piastowym w roku 1892 założył zakład dla zaniedbanej wychowawczo młodzieży, a następnie stworzył stowarzyszenie *Congregatio Sancti Michaelis Archangeli* (CSMA), które jako swój charyzmat obrało właśnie pracę z trudną młodzieżą. Z zakonu michalitów wyszło także wielu innych zasłużonych ludzi, wśród których należy wspomnieć bohaterów II wojny światowej – księży Władysława Błądzyńskiego i Wojciecha Nierychlewskiego, zamordowanych przez hitlerowców (pierwszy w Goss-Rosen, a drugi w Auschwitz), a ich proces beatyfikacyjny rozpoczął się w roku 1992 (piękna forma obchodów setnej rocznicy zgromadzenia)[1].

W tym kontekście należy wysoko ocenić inicjatywę Romana Majki. Jego praca jest nie tylko pierwszym opracowaniem tradycyjnych i nowoczesnych pomocy ewidencyjno-informacyjnych generalnego archiwum CSMA, ale i samego archiwum. Otrzymaliśmy także cenny przyczynek do dalszego przebadania dziejów Kościoła w Polsce, historii edukacji i wychowania, no i oczywiście samego zakonu michalitów.

Główny cel pracy to przedstawienie problemu skomputeryzowania ewidencji i informacji generalnego archiwum Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła i sposobu jego rozwiązania. Autor dokonał tego w oparciu o literaturę z zakresu informatyki historycznej, przede wszystkim wydawanej w serii *Problemy komputeryzacji archiwów* pod redakcją profesora Bohdana Ryszewskiego. Podjęcie tych badań wynika z faktu, że literatura dotycząca komputerowego opracowania ewidencji i informacji zasobów archiwów zakonnych jest szczupła. Każda okazja do poszerzenia naukowego dorobku w tym zakresie zasługuje więc na uznanie. Ponadto nie bez znaczenia jest możliwość dokonania konfrontacji ustaleń z wynikami badań dotyczących innych zakonów, jak również archiwów organów diecezjalnych.

Droga do głównego celu badawczego wiedzie poprzez następujące cele pośrednie. Pierwszym z nich jest prezentacja organizacji diecezjalnej Kościoła i zakonów oraz jej konsekwencje dla zasobu archiwalnego. Drugi natomiast to charakterystyka ustrojowa Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła (organizacja władz, struktura terytorialna, kompetencje poszczególnych organów) ujęta w aspekcie historycznym. Dalsza kwestia to charakterystyka zasobu CSMA z uwzględnieniem jego specyfiki. Chodzi o opis akt

[1] Por. B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 1998, s. 77.

i ich strukturalny układ w zespole. Autor zaprezentował tradycyjne sposoby opisu ewidencyjno-informacyjnego, a następnie przedstawił nowoczesne (informatyczne) metody ewidencji akt, formułując rozwiązanie merytoryczne – model opisu dla bazy danych. W tym przypadku podejmuje on próbę zastosowania doświadczeń FOPAR-owskich. Końcowy cel ma także charakter praktyczny, ponieważ jest nim baza danych obejmująca archiwalia CSMA (s. 12).

Cele pracy wyczerpują problem badawczy. Roman Majka, przedstawiając dzieje aktotwórcy i charakteryzując jego archiwalia, ukazuje specyfikę kancelaryjną i archiwalną CSMA na tle zarówno innych zakonów, jak i organów władzy diecezjalnej. To pozwala odpowiedzieć na pytanie, na ile mamy do czynienia z zasobem typowym dla innych struktur kościelnych, a na ile ujawnia się tutaj lokalna specyfika. Jest to o tyle istotne, że można wnioskować o zakresie praktycznego zastosowania wyników badań autora w odniesieniu do innych archiwów klasztornych. Zastosowanie doświadczeń dotyczących adaptacji FOPAR przy projektowaniu baz danych różnych materiałów archiwalnych daje nadzieję na podobne modele opisu jak w przypadku akt CSMA. Wreszcie aspekt praktyczny – monografia zasobu archiwalnego CSMA i stworzenie bazy danych archiwaliów pozwala na poznanie specyfiki kancelaryjno-archiwalnej CSMA i wykorzystanie tego zasobu do badań oraz praktycznej działalności władz zakonnych. Może to też służyć przy digitalizacji archiwów innych zgromadzeń.

Podstawę źródłową badań stanowią akta generalnego archiwum Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła w Markach od roku 1892 po czasy najnowsze (s. 11). Ich opis ujmuje nie tylko treść, ale i charakterystykę postaci zewnętrznej, kancelaryjnej, sygnaturę j.a. Podstawę źródłową w postaci archiwaliów uzupełniono o źródła publikowane: Kodeks Prawa Kanonicznego i dokumenty dotyczące organizacji Kościoła z okresu Soboru Watykańskiego II, co pozwala zapoznać się z zagadnieniami ustrojowymi władz kościelnych i zakonnych. Ponadto wykorzystano zbiory przepisów CSMA, regulaminy itp. Materiały archiwum CSMA stanowią przedmiot opisu bazy danych, która w zamierzeniu ma być podstawą ewidencji i informacji archiwum generalnego tegoż zgromadzenia. Dlatego ich obecność jest rzeczą naturalną – musimy je poznać, aby zgodnie z ich naturą stworzyć model archiwalnego opisu stanowiący nie tylko projekt merytoryczny komputerowego programu bazowego. Ważne jest też skorelowanie tego modelu z istniejącymi już schematami FOPAR, aby projektowana baza danych była zbliżona wyglądem i sposobem działania do wcześniejszych takich rozwiązań. Ponieważ ww. akta są produktem określonych komórek organizacyjnych CSMA, jest rzeczą bardzo pożyteczną poznać ich ustrojowe dzieje. W tym kontekście uzupełnienie podstawy źródłowej o dokumenty normujące strukturę organizacyjną Kościoła i samego zakonu jest czymś niezbędnym.

Literatura przedmiotu koncentruje się na następujących zagadnieniach: problemy archiwalne ogólne i metodyczne (dział pierwszy), historia Kościoła i Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła (dział drugi), problematyka

komputeryzacji w archiwach (dział trzeci). Ponadto autor wykorzystał literaturę z informatyki dotyczącą baz danych.

Celom pracy służy jej struktura. Rozdział pierwszy i drugi poświęcono zagadnieniom dziejów władz ustrojowych innych zakonów i samej organizacji Kościoła. Jest to rodzaj wprowadzenia do rozdziału dotyczącego ustrojowej organizacji CSMA. Rozdział III traktuje o zawartości i strukturze zasobu archiwum generalnego CSMA w Markach. Rozdział IV dotyczy zagadnień ewidencji i informacji akt w tym archiwum (chodzi o ewidencję środkami tradycyjnymi). Natomiast rozdział V ma charakter metodologiczny i wprowadza czytelnika w standardy opisu archiwalnego z FOPAR-em włącznie. Rozdział VI dotyczy już budowy programu bazowego, zaś VII stanowi (na podstawie doświadczeń zastosowania komputera) próbę modyfikacji FOPAR-u dla informatycznego opisu kościelnych archiwaliów, w tym zakonnych CSMA. Chodzi o to, jak ich specyfika wpływa na budowę rekordu bazowego, sposób działania bazy, wymagania sprzętowe, publikację bazy danych w internecie. Taka konstrukcja pracy stopniowo wprowadza czytelnika w arkana skomputeryzowanej archiwalnej służby zakonnej. Po zapoznaniu się z podstawami prawa kanonicznego, mówiącymi o organizacji władz diecezjalnych i zakonnych, uzyskujemy jasność w sprawach dotyczących dziejów ustrojowych instytucji produkujących archiwalia zakonne. Dzieje ustrojowe władz CSMA są przy tym powiązane z dziejami Kościoła i opisane w porównawczym aspekcie z innymi zakonami, co jest ważne przy próbach zastosowania wyników badań Romana Majki do archiwów innych zakonów. Czytelnik zapoznaje się ze strukturą zasobu CSMA i z tradycyjnymi sposobami jego opracowania, przekształcenia ich w opis zbliżony do FOPAR-u, zastosowania w programie bazowym z ewentualną modyfikacją. Jest to praktyczny eksperyment, który można powtórzyć przy ewidencji archiwalnej innych instytucji zakonnych. Przejrzystość konstrukcji umożliwia taką adaptację.

Rozdział I *Struktury organizacyjne w zakonach* (s. 15–40) wprowadza w zagadnienia ustrojowe zakonów w Kościele. Problem ten został (i słusznie) rzucony na ogólne tło organizacji terytorialnej Kościoła rzymskokatolickiego, dzięki czemu widać miejsce, jakie zajmują zgromadzenia od szczebla diecezji po parafię. Roman Majka omówił modele organizacyjne zakonów – scentralizowane i monastyczne (s. 29). To okazało się przydatne do charakterystyki struktury zasobów archiwów i propozycji wzorców inwentarzy dla zgromadzeń scentralizowanych oraz monastycznych. Autor posłużył się szeregiem przykładów. Udowodnił, że struktura zasobów archiwów zakonnych jest w zasadzie oparta na rzeczowym podziale akt, a trudniej dostrzec w niej ślady struktury organizacyjnej zgromadzenia. Można co najwyżej zauważyć zasadę proweniencji archiwalnej w podziale zasobu według domów zakonnych. Nie widać natomiast podziału zasobu według niższych szczebli organizacyjnych. Wniosek ten jest cenny przy ewentualnej adaptacji wielopoziomowego formatu archiwalnego (FOPAR) dla archiwów zakonnych i budowy projektu rekordu z jego hierarchicznym zagnieżdżeniem pól.

Rozdział II *Kształtowanie się form ustrojowych CSMA* (s. 41–68) jest w pewnym sensie kontynuacją poprzedniego – nadal jesteśmy przy zagadnieniach organizacyjnych, ale już zgromadzenia, którego akta i ich ewidencja stanowią przedmiot badań. Są to w zasadzie dzieje Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła od jego założenia przez księdza Bronisława Markiewicza w Miejscu Piastowym koło Krosna. Dzieje michalitów są o tyle skomplikowane, że między inicjatywą księdza Bronisława Markiewicza z 1892 r., erekcją zgromadzenia dokonaną przez arcybiskupa Adama Stefana Sapiehę 29 września 1921 r. i zatwierdzeniem przez Stolicę Apostolską w 1966 r. mija okres mniej więcej trzech generacji – czas długi jak na uformowanie się jednego zakonu. W tej sytuacji autor słusznie wyróżnił okres pionierski i nie do końca formalny, który nazwał okresem przedkanonicznym do 1921 (s. 43–51), zaś po zatwierdzeniu przez arcybiskupa Adama Stefana Sapiehę okresem na prawie diecezjalnym do 1966 (s. 52–55). Dla archiwaliów taka wydłużona geneza ma znaczenie, ponieważ w pierwszym okresie instytucją produkującą akta było w zasadzie Towarzystwo „Powściągliwość i Praca" (w roku 1902 nadano mu patronat Michała Archanioła), zaś początki struktury organizacyjnej zakonu widać od 1921 (por. schemat ze s. 53). W związku z wykształconą organizacją zakonu michalitów od roku 1966 autor wyróżnił jej trzy poziomy: generalat, delegaturę i dom zakonny, który posiada osobowość prawną z punktu widzenia tak prawa kanonicznego, jak i cywilnego (s. 62–67).

Rozdział III *Struktura zasobu* (s. 69–93) zaczyna w zasadzie główną część pracy, która dotyczy zasobu archiwalnego michalitów. Poprzednie dwa rozdziały wprowadzały jedynie w zagadnienia ustrojowe twórcy zasobu. Struktura omawianego rozdziału odpowiada poziomowi opisu stosowanemu obecnie w metodyce pracy archiwalnej. Rozważania zaczynają się od poziomu archiwum generalnego w Markach, a kończą się uwagami dotyczącymi klasy archiwalnej akt w strukturze zasobu. Słuszny to zabieg, ponieważ Roman Majka przygotowuje w ten sposób grunt pod stworzenie swojego projektu opisu akt generalnego archiwum CSMA i modelu rekordu przyszłej bazy danych, a one przecież odzwierciedlają strukturę zasobu archiwalnego. Jednocześnie uwzględnienie wielopoziomowości opisu jest nawiązaniem do przyjętej przez polskie służby archiwalne koncepcji FOPAR. Autor jest przy tym także elastyczny, tzn. nie wprowadza cech ww. opisu w sposób skostniały, przeciwnie – uwzględnia specyfikę zasobu CSMA. W przypadku tzw. archiwum historycznego omawia jego pojęcie i to, jak ono wygląda w świetle prawa kanonicznego (s. 75), ale zaznacza, że taki poziom w przypadku zasobu archiwum generalnego michalitów nie istnieje, zamiast tego stosuje się zespoły zamknięte nieistniejących obecnie domów zakonnych (s. 76). Strukturę omawianego zasobu autor ilustruje graficznie schematami (s. 82, 83 i 84), które ułatwiają zrozumienie jego rozważań, a także mogą stanowić coś w rodzaju wzorca działalności archiwów w innych zakonach.

Rozdział IV *Typologia i kwestie opisów poszczególnych akt* (s. 94–114) zawiera charakterystykę treści materiałów przechowywanych w archiwum

generalnym CSMA. Omówiono tutaj rodzaje akt pod względem przedmiotu spraw, których dotyczą. Przedstawiono ich kancelaryjne postacie, jak również wygląd i stan zachowania. Najważniejszą sprawą wydaje się kwestia opisu ewidencyjno-informacyjnego, który ma charakter dualistyczny. Mamy bowiem do czynienia z syntetycznym, jak również z analitycznym opisem treści. Dualizm ten polega na tym, że tradycyjna karta inwentarzowa została poszerzona o nowe pola – treść i słowa kluczowe. Syntetyczny opis treści to tytuł j.a. (dawne tradycyjne pole) – generalnie mówi o zawartości. Analityczny opis zawiera się w polu treść (analiza zawartości j.a.) i naturalnie ma swoje odniesienie w słowach kluczowych. To poszerzenie opisu, który wchodzi głęboko w treść j.a., jest jak najbardziej uzasadnione, ponieważ programy bazowe mogą (i do tego w końcu służą) przetwarzać wielkie ilości bardzo drobiazgowych informacji. Opłacalność tworzenia programu komputerowego wynika z perspektywy obsługi wielkiej liczby danych, które mogą wynikać z dużej ilości akt lub stanowić efekt ich bardzo dokładnej analizy. Wówczas baza danych pozwala na dokładną kwerendę ujawniającą szczegóły, których nie ma w tradycyjnym, syntetycznym opisie j.a. „Ręczna" analiza treści, nawet na podstawie alfabetycznie opracowanych indeksów, trwałaby zbyt długo, aby poszukiwania tym sposobem były opłacalne. „Głębokie" wejście w treść j.a., poprzez proponowane poszerzenie opisu o analizę treści, jest więc jak najbardziej uzasadnione zarówno możliwościami komputerowych baz danych, jak i faktem opłacalności ich tworzenia.

Rozdział V *Metoda opisu i narzędzia pomocnicze* (s. 115–137) jest krytyczną konfrontacją tradycyjnej ewidencji i informacji archiwalnej (inwentarze kartkowe, książkowe, skorowidze, katalogi) z próbą nowego opisu FOPAR. Obok przedstawienia tradycyjnych pomocy ewidencyjno-informacyjnych i przeprowadzonego dowodu ich ograniczonego znaczenia, mamy charakterystykę nowych standardów opisu, w tym międzynarodowego *General International Standards Archival Description – ISAD(G)* i polskiego FOPAR. Autor nie pominął tutaj zagadnień struktury zasobu archiwalnego z jego siedmiopoziomowym opisem (archiwum, zespół, podzespół, seria, klasa, j.a. oraz dokument – s. 136). Roman Majka dochodzi do wniosku, który ma znaczenie dla następnych dwóch rozdziałów, że archiwum generalne michalitów może zostać opisane według ww. siedmiu poziomów FOPAR.

Rozdział VI *Eksperymentalny opis informacyjny* (s. 138–161) rozpoczyna najważniejszą część pracy, którą poświęcono zarówno konstrukcji prototypu bazy danych dla generalnego archiwum michalitów, jak i związanej z nim modyfikacji opisu akt zgodnie z FOPAR. Omawiany rozdział charakteryzuje budowę bazy danych. Autor przedstawia narzędziowy program *Access 2000* i jego możliwości dostosowania do usług ewidencyjno-informacyjnych w archiwum. Stwierdziwszy jego przydatność, charakteryzuje wygląd bazy danych z uwzględnieniem siedmiopoziomowego opisu FOPAR (każdy poziom obejmowałby odrębną tabelę). Ponadto baza informowałaby o użytkownikach, kwerendach, udostępnianych materiałach i wynikach badań (s. 153). Przy

opisie procesu budowy bazy Roman Majka przedstawił graficznie wygląd ww. tabel (s. 152), zaprezentował także działanie bazy – moduł wyszukiwania i formularz prowadzonej kwerendy (s. 150). Pomiary skuteczności działania opracowanej bazy i jej krytyczna ocena prowadzą do wniosku, że program *Access 2000* może obsługiwać bazy danych złożone z niewielkiej liczby tabel, które mają po kilka pól opisu. To ograniczenie kompensuje zdaniem Romana Majki jego prosta obsługa (s. 161). W sumie program *Access 2000* jest jednym z możliwych rozwiązań. To uczciwe postawienie sprawy z punktu widzenia obiektywizmu badań naukowych. Autor ocenił krytycznie jego zalety oraz ograniczenia. Dzięki temu ewentualni i potencjalni użytkownicy (np. archiwa innych zakonów) mogą zorientować się, jakie rzeczywiście oczekiwania spełnia program bazowy zaproponowany przez autora, a znając jego zalety i wady, będą mogli pomyśleć o jakichś modyfikacjach. Praktyczne podejście Romana Majki do tego problemu czyni opracowanie bardziej wiarygodnym.

Rozdział VII *Propozycja zmodyfikowanego opisu* (s. 162–181) dotyczy komputerowego, zmienionego omówienia akt w oparciu o standard FOPAR. Rozdział ten zaczyna się od charakterystyki wymagań narzędziowych, dalej mamy ocenę przydatności programu *Access 2000* i FOPAR-u przy opracowaniu archiwaliów CSMA, wygląd zmienionego opisu oraz instruktaż wykorzystania bazy (całość zaopatrzona w ilustracje wyglądu ekranu). Autor podkreślił konieczność ciągłej rotacji sprzętu komputerowego w archiwum w związku z coraz nowszymi i coraz bardziej wymagającymi programami. Wartość *Accessu 2000* dla opracowania archiwalnej bazy danych wynika z jego popularności, łatwości obsługi, jak również możliwości konwersji do nowych wersji programu z zachowaniem stałej struktury bazy. Przy budowie bazy ważny okazał się jej projekt – Roman Majka udowodnił, że czytelna struktura zasobu możliwa jest w oparciu o FOPAR, który ponadto umożliwia jej dokładniejsze (w stosunku do tradycyjnych metod) opracowanie pod względem treści. To natomiast stanowi punkt wyjścia do stworzenia komputerowej bazy danych. Badacz przedstawił praktyczne narzędzie służące informatycznej metodzie opracowania archiwum. To osiągnięcie jest o tyle cenne, że powstały projekt opisu można próbować zastosować w archiwach innych zakonów lub podobnych instytucji. Praca zadawala więc historyków Kościoła, specjalistów z zakresu nauk pomocniczych historii oraz informatyki historycznej.

Andrzej Wałkówski
(Olsztyn)